

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.75 (130.2:504.75)

В. І. АНДРЕЄВ, Л. В. КАЛАШНІКОВА

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ГОРОДЯН

У статті розглянуто екологічну свідомість та проєкологічну діяльність як соціально-екологічні аспекти розуміння безпеки життєдіяльності городян; викладено результати емпіричного соціологічного дослідження, проведеного з метою виявлення рівня сформованості екологічної культури жителів Миколаєва (індикаторами якого є рівень занепокоєння станом навколишнього середовища, рівень екологічного знання, екологічна поінформованість, екологічна відповідальність і ціннісні орієнтації); окреслено пріоритетні напрями державної екологічної політики.

Ключові слова: екокультура, екологічна свідомість, екологічна діяльність, біосоціальна безпека життєдіяльності, державна екологічна політика.

На початку нового тисячоліття важливість осмислення різних аспектів біосоціальної безпеки життєдіяльності визначається зростанням соціально-екологічної напруги, поширенням різних захворювань, як вроджених, так і набутих, природним зменшенням чисельності населення, посиленням занепокоєння екологічною ситуацією. Мінімізація екологічних ризиків, побудова ідеології, реалізація екологічної політики, яка відповідає концепції сталого розвитку українського суспільства, вимагають комплексного розв'язання, що включає не тільки вдосконалення науково-технічної та нормативно-законодавчої бази, а й зміну ставлення суб'єктів до навколишнього середовища, переорієнтацію соціокультурних основ суспільства, формування нових моральних і поведінкових практик, інституалізацію екологічної культури в усіх сферах життєдіяльності соціуму.

Екологічну культуру у світовій соціологічній науці детально розкрито в працях А. Абдуллаєва [1], Н. Соловйової [4], Е. Гірусова [3], Л. Когана, О. Яницького [6], П. Діккенса, М. Дугласа, Р. Денлапа, І. Кролла, К. Мілтона та ін. З усіх форм прояву екологічної культури найбільше уваги приділяють дослідженню екологічної свідомості в межах чотирьох основних підходів: перший з них спрямований на вивчення типів носіїв екологічної свідомості (Н. Биканова, Б. Докторов, Д. Джюрін, П. Стерн та ін.), другий – на визначення соціальних чинників формування екологічної свідомості (М. Нугаєв, Д. Корнелсон), третій передбачає аналіз таких маркерів, як екологічне занепокоєння (Р. Данлеп, Р. Мітчелл, В. Рукавишников), екологічні настанови (С. Степанова, М. Рокич), екологічні знання (В. За-

сипкін, О. Яницький, Д. Фрукселл), четвертий – розглядає екологічну діяльність як форму прояву екологічної свідомості (О. Аксенова, М. Лубел, В. Мельникова, Д. Райс та ін.) [5; 6].

Метою статті є визначення характеру й рівня сформованості екологічної культури городян як невід’ємної складової безпеки їх життєдіяльності.

Для виявлення стану, особливостей та детермінант екологічної культури городян науковцями кафедри соціології ЧДУ імені Петра Могили в лютому 2016 р. було проведено соціологічне дослідження. Вибірка багатоступенева репрезентативна за віком, статтю та місцем проживання респондентів (перший шабель – відбір районів, другий – відбір вулиць, третій – відбір одиниць спостереження). У ході дослідження було опитано 398 мешканців міста (з них віком 18–29 років – 24,4%, 30–39 років – 20,9%, 40–49 років – 17,5%, 50–59 років – 19,1%, 60 років і старше – 18,3; 45,6% чоловіків і 54,4% жінок; мешканців багатоповерхівок – 88,3%, приватного сектору – 11,8%; жителів Центрального району – 28,7%, Заводського – 26,4%, Ленінського – 27,4%, Корабельного – 17,6%).

Рівень та характер сформованості екологічної свідомості, оцінка готовності участі в екологічній діяльності дають змогу робити висновки про стан і специфіку екологічної культури міського населення. Індикаторами екологічної свідомості є рівень занепокоєння індивіда щодо стану навколишнього середовища, рівень екологічного знання, екологічна інформованість (прагнення отримання інформації про стан екологічної ситуації в місті), екологічна відповідальність і ціннісні орієнтації в галузі екологічного середовища, власне екологічна діяльність чи готовність до неї.

Визначаючи ступінь занепокоєння мешканців міста станом екологічної ситуації, потрібно зауважити, що, за оцінками опитаних городян, у рейтингу проблем, які потребують термінового вирішення за участю представників міської влади, проблема екології посідає лише 13-ту позицію. І це не випадково, адже наявність неблагополучної, кризової соціально-економічної, соціально-політичної ситуації в країні зосереджує увагу жителів міста на більш важливих, на їх думку, питаннях.

Оцінюючи рівень надання органами місцевої влади послуг щодо задоволення окремих потреб городян, зазначимо, що респонденти дають загальну задовільну оцінку (2,27 балу) реалізації екологічної політики, але ця оцінка не відображає цілком оцінки ефективності впровадження окремих екологічних технологій, функціонування екологічних організацій, установ чи власне їх цілеспрямованої діяльності.

Говорячи про міру задоволення городян екологічним станом довкілля, зауважимо, що майже чверть опитаних (24,3%) цілком або скоріше задоволені, кожен п’ятий респондент (19,1%) має труднощі щодо оцінки стану екології або взагалі не переймається цим питанням, тоді як 56,6% городян висловлюють занепокоєння екологією міста.

На відміну від попередніх запитань, що дали змогу визначити місце екологічної проблематики в розрізі інших проблем міського простору, питання щодо оцінки стану екологічної ситуації в місті більш детально конкретизує ставлення городян до проблем екології. Так, більшість респондентів (67,4%), оцінюючи екологічну ситуацій в місті, визначає її як неблагополучну.

Доволі невелика кількість жителів міста, які не змогли однозначно відповісти на це запитання (5,7%), свідчить про свідоме, небайдуже ставлення жителів міста до проблем екологічного характеру. У віковому розрізі зазначимо, що молоде покоління висловлює більше занепокоєння станом екологічної ситуації, і це абсолютно нормально, адже саме їм та їхнім дітям жити, будувати своє майбутнє в цьому місті. Цей факт надихає з погляду теоретичної можливості формування високої екологічної культури населення, запровадження нових екологічних технологій для збереження належного стану навколишнього середовища.

Крім того, визначаючи ступінь впливу екологічної ситуації в місті на життя та здоров'я, городяни майже одностайно зазначили наявність подібного впливу – 78,7%, натомість п'ята частина опитаних (21,3%) або вважає, що екологія майже не впливає на стан здоров'я, або ж узагалі не замислювалася над цим питанням.

Серед провідних екологічних проблем регіону, які викликають найбільше занепокоєння, респонденти визначили такі: «засмічення природи побутовими відходами», «шкідливі викиди в атмосферу», «неякісна вода». З-поміж чинників забруднення навколишнього середовища найбільше турбують жителів міста забруднення території побутовим сміттям (27,6%), викиди автотранспорту (16,6%), забруднення води й повітря хімічними речовинами, викидами виробництва (відповідно 14,3% і 11,4%), підвищений вміст шкідливих речовин у продуктах харчування (12,2%).

Усвідомлення наявності проблем екологічного характеру, їх значущості для городян – перший крок до їх розв'язання, але самого лише усвідомлення замало, оцінити готовність до активних дій у екологічній сфері (так званої проєкологічної діяльності) дали змогу відповіді респондентів на запитання стосовно їх намірів боротися за «екологічно чисте існування». Так, проєктуючи ситуацію можливого розміщення джерела забруднення поряд з місцем проживання респондентів, ми виявили, що майже половина опитаних (46,4%) нічого б у такій ситуації не робила, інша половина (45,6%) – зайняла б проміжну позицію, погодившись написати письмові звернення у відповідні інстанції або підписати вже кимсь складені листи, активно виступити на захист своїх інтересів готові лише 2,6% респондентів.

Не менш інформативними щодо рівня сформованості екологічної культури городян були запитання стосовно змісту поняття «екологічна культура». Позитивним є той факт, що більше ніж третина опитаних (38,8%) визначає екокультуру як уміння об'єктивно аналізувати екологічну

ситуацію, усвідомлювати відповідальність за збереження природи, реалізувати практичну діяльність щодо збереження природних ресурсів, що знову ж таки свідчить про високий або ж принаймні достатній рівень їх екологічної свідомості.

Оцінюючи рівень сформованості екологічної культури, респонденти обрали суперечливі судження. Так, вони визначили рівень сформованості екологічної культури жителів міста як недостатній, вказавши, що більшість городян (80,6%) має скоріше низький рівень екокультури. Натомість, рівень сформованості особистісної екологічної культури вони оцінили доволі оптимістично – 63,8% опитаних вважають, що мають скоріше високий рівень її сформованості. Фактично бажання подати себе краще, ніж є насправді, виявилось в тому, що оцінка рівня сформованості екологічної культури жителів міста є більш об'єктивною, зважаючи на інші виявлені раніше показники культури екологічного мислення городян.

Знову ж таки радує той факт, що молодь оцінює рівень сформованості власної екологічної культури значно вище, ніж люди середнього й похилого віку. Молоде покоління готове до змін, зокрема, у напрямі формування нового типу екологічної свідомості, що в часи функціонування суспільства споживання є актуальним, адже відмова від благ цивілізації заради можливості покращення екологічного стану, продовження життя на планеті – чи це не є крок до нашого спільного кращого майбутнього?

Критеріями сформованості екологічної культури особистості є перетворення екологічних настанов та орієнтирів на активну екологічно спрямовану діяльність. Кожен другий респондент, незалежно від віку, статі, місця проживання, відзначив свою готовність взяти участь у різних формах активної екологічної діяльності, що знову свідчить про усвідомлення відповідальності за збереження природи й засвідчує високий рівень сформованості їх екологічної свідомості.

З іншого боку, можливо, нещодавнє значне підвищення тарифів на електроенергію, питну воду й газ змусили городян замислитись над раціональним, обачним і спостережливим використанням природних ресурсів.

На жаль, активізація екологічної свідомості здійснюється такими кардинальними заходами, але коли результат є позитивним, чи варто критично оцінювати засоби, якими він досягнутий? Адже було виявлено, що серед опитаних городян майже 2/3 тих, хто бере участь або готовий долучитися до таких форм екологічної діяльності, як сортування побутового сміття (48,7%), економічне використання води (67,7%), економічне використання електроенергії (68,9%). До активних дій через створення ініціативних груп, участь у діяльності екологічних рухів, організацій готові приєднатися 21,9% опитаних, ще 20,4% прагнуть взяти участь в організації й проведенні публічних акцій протесту, мітингів.

Рівень поінформованості жителів міста про стан екологічної ситуації є більше ніж достатнім, зважаючи на розподіл відповідей респондентів на

запитання стосовно обізнаності городян щодо екологічної проблематики. Так, цілком поінформованими вважають себе лише 4,3% опитаних, достатньо поінформованими є 17,6%, частково інформованими – 46,3%.

Серед основних джерел інформування респонденти назвали центральне телебачення, інтернет-ресурси, спілкування з друзями, знайомими й родичами, а також місцеве телебачення.

Узагальнюючи отримані дані (табл. 1), можна зробити висновок, що група екологічно свідомих людей (суб'єктів, які володіють високим рівнем занепокоєння екологічною ситуацією, розвинутих екологічних знаннях, високим рівнем екологічної поінформованості й активною позицією щодо участі в екологічній діяльності) чисельно становить щонайменше третину (27,5%) від загальної кількості опитаних осіб. Група проміжного типу городян – суб'єктів, яких вирізняє наявність високого рівня занепокоєння екологічною ситуацією, розвинутого екологічного знання, високого рівня екологічної поінформованості й відвертої готовності до участі в екологічній діяльності, – налічує 46,4% респондентів. Натомість, група екологічно несвідомих осіб (суб'єктів, що не занепокоєні екологічною ситуацією, мають низький рівень екологічних знань, вирізняються низьким рівнем екологічної поінформованості й відсутністю бажання участі в екологічній діяльності) становить 30,1% опитаних.

Таблиця 1

Чисельні показники індикаторів рівня сформованості екологічної культури городян

Індикатори	Рівень		
	Високий	Достатній	Низький
Рівень занепокоєння індивіда щодо стану навколишнього середовища (оцінка екологічної ситуації в місті)	41,7	25,7	32,6
Рівень екологічного знання (розуміння змісту екологічної культури, знання джерел забруднення)	38,8	51,1	10,1
Екологічна інформованість (усвідомлення впливу екологічної ситуації в місті на стан життя й здоров'я, поінформованість щодо стану екологічної ситуації)	22,6 21,9	56,1 66,3	21,3 31,8
Екологічна відповідальність і ціннісні орієнтації в галузі екологічного середовища (участь або готовність до участі в різних формах екологічної діяльності, екологічний спосіб життя)	12,5	32,7	54,8
Середнє зважене значення	27,5	46,4	30,1

Соціальну цінність дозвіллевої діяльності не можна недооцінювати, адже саме вивчення змістовного наповнення дозвілля відкриває можливості для його оновлення, збагачення й актуалізації відповідно до реальних запитів різних верств населення. Більшість респондентів у вільний час надає перевагу формам пасивного дозвілля, таким як: перегляд фільмів

(18,5%), читання літератури (13,3%), перебування в гостях/прийом гостей (12,3%), тоді як екскурсіям, відпочинку на природі – лише 3,6% опитаних жителів міста. Звісно, якщо б городяни більше вільного часу проводили на природі, то, можливо, мали можливість оцінити масштаби екологічної кризи безпосередньо й активніше долучались до екологічної діяльності щодо захисту навколишнього середовища.

Серед тих городян, які прагнуть проводити своє дозвілля на свіжому повітрі (на природі), лише 3,1% роблять це щонайменше раз на тиждень, 7,8% – кілька разів на місяць, 8,4% – кілька разів на півроку. Тоді як основна частина опитаних (47,9%) відпочиває на природі лише один-два рази на рік, а 20,9% городян узагалі не переймаються такими видами дозвілєвої діяльності, на превеликий жаль, віддаючи перевагу «дивану й телевізору». Відпочиваючи на природі, городяни переважно пов'язують такий вид дозвілля з пішими прогулянками, відпочинком на дачі, у селі, відвідуванням парків, заповідників.

Визначаючи мотиви вибору активного дозвілля на користь відпочинку на природі, більшість респондентів вказала, що, перш за все, для них це є акт єднання з природою (39,4%), втеча від міської метушні (18,7%), отримання позитивних емоцій, вражень (16,7%), неформальне спілкування з друзями, родиною (15,2%).

Серед причин, що заважають городянам здійснювати «виходи на природу», вони зазначили наявність альтернативних видів дозвілля (24,3%), нестачу часу (18,4%) і коштів (9,7%), відсутність розгалуженої мережі екологічного туризму, сервісу, нестачу професійних гідів (15,9%), незадовільний стан здоров'я, вік (15,4%). Виходячи з отриманих відповідей респондентів, можна припустити, що одним з пріоритетних напрямів формування екологічної культури населення є необхідність розвитку інфраструктури екологічного туризму регіону із залученням самих городян, які мають бути зацікавлені в сталому розвитку свого міста.

Провідними напрямками розвитку місцевої економіки респонденти вважають розвиток промисловості (18,5%), розбудову комунальної інфраструктури (14,6%), розвиток малих і середніх підприємств (12,9%), запровадження інновацій у медицині (10,0%), підготовку й перепідготовку робочих кадрів (9,6%), охорону довкілля (8,1%). У рейтингу актуальних видів діяльності органів місцевого самоврядування знешкодження наслідків екологічної кризи посідає 6-те місце.

Тож цілком логічним є й прагнення миколаївців спрямувати кошти на створення нових робочих місць (17,3%), покращення медичного обслуговування (15,8%), підтримку АТО, переселенців (10,3%), соціально незахищених верств населення (9,2%), вирішення транспортних проблем (7,9%), розвиток освіти (6,3%), розвиток житлово-комунальної сфери (6,1%). Не останнє місце в цьому переліку посідає вирішення екологічних

проблем – 4,8% (10-та позиція в рейтингу напрямів фінансування соціальної сфери).

Чисельний розподіл жителів міста в типології за рівнем сформованості екологічної свідомості та екологічної культури підтверджують і відповіді респондентів щодо рівня усвідомлення екологічної відповідальності. Фактично, на думку опитаних городян, відповідальність за якість навколишнього середовища повинні нести, перш за все, органи місцевого самоврядування (43,3%) та прості люди (35,8%). Крім того, 34,1% городян висловили свою готовність до певних фінансових витрат для покращення екологічної ситуації в місті.

Найефективнішими шляхами збереження та покращення природного середовища самі миколаївці вважають посилення адміністративної й матеріальної відповідальності за правопорушення щодо використання природних ресурсів (36,7%), покращення екологічного виховання всіх прошарків населення (28,3%), матеріальне стимулювання підприємств, що запроваджують екологічні технології виробництва (16,4%).

Висновки. Узагальнюючи результати емпіричного соціологічного дослідження, зазначимо, що екологічна культура населення являє собою зріз загальної культури суспільства, який відображає гармонійний спосіб взаємодії соціуму з навколишнім середовищем і характеризується свідомим ставленням суб'єктів до природи, практичною їх участю в покращенні використання різноманітних природних ресурсів. Структурно екологічна культура визначається екологічною свідомістю та екологічною діяльністю.

Говорячи про напрями державної екологічної політики, відзначимо необхідність: по-перше, підтримки високого рівня екологічної культури, притаманної представникам групи екологічно свідомих осіб (30,1%); по-друге, удосконалення екологічної культури суб'єктів проміжного типу (46,4%) через формування екологічних цінностей, підвищення рівня екологічних знань, залучення до різних форм проєкологічної діяльності за рахунок запровадження економічного стимулювання, створення належної екологічної інфраструктури, забезпечення соціокультурної підтримки соціуму; по-третє, здійснення безпосереднього впливу на представників групи екологічно несвідомих осіб (30,1%) всіма вищепереліченими способами.

При цьому не варто забувати, що за часів інтенсивних соціальних трансформацій особливого значення набуває проблема добровільної участі громадян у суспільному житті й посиленні інститутів громадянського суспільства. У зв'язку із цим постає питання підвищення ролі місцевих громад, адже активна життєва позиція людей, відповідальність за судьбу свого будинку, району, міста, добровільна участь у вирішенні питань місцевого значення – важлива сходинка в процесі становлення громадянського суспільства, розвиток якого, у свою чергу, є однією з важливих умов соціальної стабільності українського суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Абдуллаев А. А. Проблемы экологической культуры в современных условиях / под ред. А. А. Абдуллаева, М. Н. Касимовова. – Алма-Ата, 1990. – 87 с.
2. Белоногов В. А. Экологическое сознание городского населения / В. А. Белоногов, Э. И. Байбаков, Г. Я. Гузельбаева, Л. Г. Егорова, М. Ю. Ефлова // Экология города Казани : монография / Академия наук РФ. – Казань : Фэн, 2005. – 563 с.
3. Гирусов Э. В. Основы социальной экологии / Э. В. Гирусов. – Москва, 1998. – 128 с.
4. Соловьева Н. В. Экологическое сознание, социальная коммуникация и ситуация в обществе: закономерности связи и развития / Н. В. Соловьева // Разработка научных основ изучения и формирования экологического сознания населения страны / под ред. Б. Фирсова, М. Лауристина. – Москва, 1990. – Ч. I. – С. 215–228.
5. Экологическая культура как показатель образа жизни современного общества (теоретико-методологический аспект) / под ред. Н. В. Семенова. – Казань, 1994. – 86 с.
6. Яницкий О. Н. Экологическая социология [Электронный ресурс] / О. Н. Яницкий. – Режим доступа: <http://ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/08/19/0000218682/008.YANITSKIY.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Андреев В. И., Калашникова Л. В. Социально-экологические аспекты понимания безопасности жизнедеятельности горожан

В статье рассмотрены экологическое сознание и проэкологическая деятельность как социально-экологические аспекты понимания безопасности жизнедеятельности городских жителей; представлены результаты эмпирического социологического исследования, проведенного с целью определения уровня сформированности экологической культуры жителей Николаева (индикаторами которого выступают уровень обеспокоенности состоянием окружающей среды, уровень экологических знаний, экологическая информированность, экологическая ответственность и ценностные ориентации); обозначены приоритетные направления государственной экологической политики.

Ключевые слова: *экокультура, экологическое сознание, экологическая деятельность, биосоциальная безопасность жизнедеятельности, государственная экологическая политика.*

Andreev V., Kalashnikova L. Socio-Environmental Aspects of Understanding of Safe Living of the Citizens

The article considers socio-environmental aspects of security of life of urban residents. Environmental culture is a totality of environmental awareness (environmental and ecological views, ideological position, attitudes towards the nature, strategies, practical activities to natural objects) and environmental behavior (concrete actions and deeds that are directly or indirectly associated with the impact on the environment, natural resource use).

The results of empirical sociological research conducted to determine the level of formation of ecological culture of city dwellers and assess the readiness of their participation in environmental activities. Numerical indicators of the level of formation of ecological culture are: the level of concern by residents for the environment (evaluation of the environmental situation in the city); the level of environmental knowledge of the citizens (the understanding of the concept of «ecological culture», knowledge of sources of environmental pollution); environmental awareness the respondents (awareness of influence of the ecological situation in the city on the health, the livelihoods of citizens, awareness about the actual state of the environmental situation in the region); environmental responsibility and value orientation (direct

participation or willingness to participate in various forms of environmental activities, ecological way of life).

Analyzed the results of a survey of public opinion of inhabitants of Nikolaev, which indicate that the group of environmentally conscious people (actors, possessing a high level of environmental concerns in the city, developed environmental knowledge, active position on Pro-ecological activities) is 27,5% of the respondents. The group intermediate the type of people (actors, characterized by the presence of a high level of concern for the ecology of urban space, a frank readiness to participate in environmental forms of life) has 46.4% of the respondents, and environmentally irresponsible group of people (subjects having a low level of development of ecological culture) comprise 30.1% of the city residents.

In accordance with the results of the study the article identifies priority directions of state environmental policy: support a high level of ecological culture, the formation of environmental values, enhancing environmental awareness, introduction to various forms of environmentally-friendly activities by introducing economic incentives, the creation of ecological infrastructure, providing social and cultural support of society through the revitalization of urban communities interested in the development of the city, the region, maintaining social stability of the Ukrainian state as a whole.

Key words: *ecological culture, environmental awareness, environmental activities, bio-social security, the state environmental policy.*